

LOUCHINE OGORNIK / SYGMA

EEN STILLE TSJERNOBYL-RAMP IN OEZBEKISTAN

HET ARALMEER IS ZO GOED ALS DOOD

'De geschiedenis kent geen ander voorbeeld, waarbij binnen één generatie een hele zee is verdwenen.' De op drie na grootste binnenzee ter wereld wordt met uitdrogen bedreigd. Over een ecologische ramp van wereldformaat.

GERARD JACOBS EN HANS OLINK

Het Aralmeer: op de rand van de ondergang

De wind giert over de vlakke. Het stuifzand onttrekt alles aan het zicht. Dan gaat de zandstorm liggen. Enkele huizen, lemen hutten worden zichtbaar; ze zijn ten dele bedolven onder het zand. We wanen ons toeschouwers van een archeologische opgraving, die een eeuwenoude nederzetting heeft blootgelegd.

Verderop liggen enkele verroeste schepen — formaat kustvaarder — ongeveer veertig graden gekanteld. Het roer van één van de schepen hangt nutteloos in de lucht. Een troosteloze aanblik. Alsof het water waarin ze dreeven van de ene op de andere nacht is verdwenen.

Dan zoomt de camera in op een groepje mensen, hoofdzakelijk oudere mannen met een gelooide huid. Ze staren wezenloos voor zich uit. Het blijken voormalige vissers te zijn. Zo'n 25.000 leefden er vroeger, vertelt de commentator. En vis is er niet meer. Eén van de vissers neemt het woord. "Toen ik jong was stond het water tot vlak bij mijn huis." En hij wijst met zijn vinger naar de plek waar dat geweest moet zijn.

We zitten in de filmzaal van de Oezbeekse Staats televisie in Tasjkent en kijken naar de documentaire *De sprekende zanden*. De visser vervolgt: "Vroeger heette het land van mijn ouders 'het land van de blauwe zee'. We leefden van het water. Tien jaar geleden kenden we zelfs nog overstromingen. Maar nu leven we in een woestijn".

De camera zwenkt weg. Een zandgordijn verduistert het beeld. De Oezbeekse cameraploeg heeft geen archeologische opgraving gefilmd maar de ondergang van het Aralmeer, de op drie na grootste binnenzee ter wereld, gelegen in de Centraal-Aziatische Sovjetrepublieken Kazachstan en Oezbekistan.

Bij aankomst in Moskou wacht ons een beleustelling. Het beloofde bezoek aan het Aralmeer blijkt geannuleerd te zijn. We kijken de vertegenwoordiger van de Staatsradio en -televisie verbouwereerd aan. "Ja", zegt hij, "ze moeten eerst hun eigen problemen oplossen." Ze? "De Oezbeekse autoriteiten." En welke problemen? "Dat weet ik ook niet. Het zijn heel andere mensen, die Oezbeken. Heel gastvrij hoor, maar zo anders..."

Hij legt uit dat hij te elfder ure nog de tweede partijsecretaris van Oezbekistan heeft gebeld, maar die bleek onverminderbaar. Met die informatie moeten we het doen.

De volgende dag vliegen we naar Oezbekistans hoofdstad Tasjkent. Weer worden we opgewacht door een vertegenwoordiger van de lokale autoriteiten. Hij komt niet verder dan wat gemompel over de bureaucratie, en een machtswisseling op het ministerie voor waterstaat. Onze nieuwsgierigheid wordt alleen maar groter.

In het gebouw van de Oezbeekse Schrijversbond ontmoeten we Pirnat Siernohamedov, bestuurslid van de politiek zeer actieve schrijversbond en voorzitter van het Comité tot Redding van het Aralmeer. Romans heeft hij al jaren niet meer geschreven, het publicistische werk neemt al zijn tijd in beslag. Tot voor een jaar bezocht hij het Aralmeer regelmatig, en hij is nauwe-

lijks verbaasd dat ons de toegang tot het meer is ontzegd. Wij zijn niet de eersten. Maar geen nood, hij kent de eerste partijsecretaris van Karakapakistan, een autonome provincie in Oezbekistan die een groot deel van het Aralmeer omzoomt. Na enig aandringen belt hij meteen, maar hij krijgt helaas geen verbinding. Of we hem één dag de tijd willen geven?

Een dag later. Siernohamedov heeft telefonisch contact gehad met zijn vriend de partijsecretaris. Die begreep het probleem maar vervoes hem door naar Moskou, naar het ministerie van defensie. Dat zou als enige bevoegd zijn. Toen hij met het ministerie belde kreeg hij te horen dat de Karakapaken toch echt zelf mogen beslissen.

Siernohamedov geeft het op. Maar hij is ervan overtuigd dat het Aralgebied door de militaire autoriteiten wordt gecontroleerd en dat de plaatselijke bevolking onder curatele staat. En dan zijn de grenzen van de glasnost snel bereikt. Men weet zich geen raad met het Aralmeer. Het probleem wordt verschoven van Karakapakistan naar Oezbekistan en vervolgens naar Moskou, en daar schuift men het weer door naar de lokale autoriteiten. Siernohamedov weet wel beter. "De ramp met het Aralmeer stelt die van Tsjernobyl in de schaduw. Het is een ramp van wereldformaat. De geschiedenis kent geen ander voorbeeld, waarbij binnen één generatie een hele zee verdwijnt".

Oezbekistan kent een monocultuur. Zo'n tachtig procent van het bouwland wordt in beslag genomen door katoenvelden, die garant staan voor tachtig procent van de productie aan ruwe katoen voor de hele Sovjetunie. De republiek is de derde katoenproducent ter wereld en leverde vorig jaar 5,3 miljoen ton ruwe katoen op.

Om de droge katoenvelden te irrigeren wordt jaarlijks zo'n 85 kubieke kilometer water verbruikt, dat via een 250.000 kilometer lang netwerk van irrigatiekanalen wordt afgetapt van de twee belangrijkste rivieren, de Amoe-darja en de Syrdarja. Door de industrie wordt nog eens 15 kubieke kilometer water verbruikt. Beide rivieren hebben gemiddeld een capaciteit van 100 kubieke kilometer water per jaar, met als gevolg dat ze geen water meer over hebben voor het Aralmeer dat geheel afhankelijk is van deze toestroom. Het Aralmeer droogt op. De katoenproductie, volgens Plan door Moskou bepaald, heeft geen enkele boodschap aan de overmatige irrigatie en de verspilling van het water. Wie je ook spreekt in Oezbekistan, of het nu professor Ziadulajev — de econoom — of professor Bachtijar Nazarov — de historicus — is, als enige uitweg wordt de omlegging van de Siberische rivieren genoemd. Moskou zette dat plan in 1986 om financiële en politieke redenen in de ijskast: het Sibiraal-project zou 14 miljard roebel gaan kosten en de druk van actievoerders onder leiding van de Siberische schrijver Valentin Raspoetin werd te groot.

Maar de Oezbeken geloven er nog in. Volgens Ziadulajev is het de laatste kans om het Aralmeer te redden. Nazarov is van mening dat het nog wel even kan duren

voordat het zover komt. "Waarschijnlijk moet het waterprobleem nog erger worden voordat het door Moskou voldoende onderkend wordt. Als er geen fruit meer op tafel komt en er geen katoen meer is om ons te kleden zal men pas beseffen waar we mee bezig zijn." Praten en afwachten hebben de autoriteiten nu lang genoeg gedaan. "Het is niet mogelijk een nachtegaal alleen met liedjes te voeren."

Ondanks de vele hobbels en kuilen jaagt de Wolga met hoge snelheid over de weg. Aan weerszijden onafzienbare katoenvelden, propfen watten op stokjes. Her en der staan kleurig geklede vrouwen gebogen over de struiken, een grote zak om hun middel, zwanger van de ruwe katoen. Het is oogsttijd. De auto zwenkt naar rechts, volgt een verharde weg die steeds zachter wordt. Nog een bocht, en ineens staan we stil voor een boerderij.

Een kleine kalende man van een jaar of vijftig begroet ons hartelijk, het is een vriend van Siernohamedov. We lopen het katoenveld in, met grote passen op de grote klonten klei, de uitgedroogde irrigatiegulen vermijdend. Twee vrouwen komen ons tegemoet; ze hebben de hele dag katoen geplukt en gaan nu koken voor hun gezin. Nee, gelukkig zijn ze bepaald niet, antwoorden ze onomwonden. Voor 80 kopeken per kilo dit zware werk doen. Als Mos-

kou hun loon nou eens zou verdubbelen... Ze haasten zich naar hun gezin.

Even later zien we een irrigatiekanaal, een zijtak van de Syrdarja. Een groep gansen maakt zich gakkend uit de voeten. De boer komt aanlopen met een watermolen, slaat 'm doormidden en op het moment dat wij ons opmaken om onze dorst te lessen wijst hij op enkele donkerbruine vlekken in het vruchtvlees. De meloen is vergiftigd, zegt hij. De verbazing moet van onze gezichten te lezen zijn. Hij verontschuldigt zich: we moeten wel pesticiden gebruiken om de vereiste produktie aan katoen te halen. Voor die katoen zelf is dat niet zo erg, maar het grondwater en de groente en het fruit dat we verbouwen worden ook aange-tast.

Onze verbazing wordt nog groter als hij meldt dat het vergiftigde fruit gewoon op de markt wordt gebracht. "Wat moeten we anders, onze sovchoz produceert volgens plan..."

— Maar dat is toch misdadig? "Maakt u zich niet ongerust. Niet alle watermeloenen zijn vergiftigd. Er worden ook watermeloenen op privé-grond gekweekt. Die zijn wel goed meestal. En de mensen weten heus wel waar ze moeten kopen."

Hier hebben we niets meer tegenin te brengen. De boer probeert ons op ons gemak te stellen. "Kom, laten we gaan thee-

drinken. Thuis heb ik nog watermeloenen van de privé-markt."

Pirmat Siernohamedov spreidt een grote landkaart uit. Zijn lange, slanke vingers maken een ontrekkende beweging bij het Aralmeer. "Hoe ver het meer precies is opgedroogd kan ik niet zeggen. Maar het proces gaat steeds sneller. Over tien jaar zal het slechts een woestijn zijn. De lokale bevolking zal dan verdreven worden en dat is in de geschiedenis nog nooit gebeurd." Hij verhaalt over Alexander de Grote, die probeerde de lokale bevolking — de Karakalpakken — in te lijven. Maar dat lukte hem niet. De autochtone bevolking trok zich terug op de eilanden in het meer en viel zijn leger 's nachts aan. Hij moest zich uiteindelijk terugtrekken. Djengis Khan wilde in het gebied ten zuiden van het Aralmeer zijn zomerresidentie vestigen vanwege het milde klimaat. Ook hij kreeg geen voet aan de grond.

Maar tegen het uitdrijven van het meer is de bevolking niet bestand, vervolgt Siernohamedov. "Haar enige middel van bestaan — de visvangst — wordt haar nu ontnomen. En de gezondheid van de bevolking gaat zienderogen achteruit."

De hemel boven het Aralmeer, dat nog niet zo lang geleden een wateroppervlakte had van 300 bij 500 kilometer, was toen veelvuldig bedekt met een wolkenlaag, die een temperende werking op het klimaat had. Daarin is nu een kentering gekomen; de zomers zijn al zo'n 2 à 3 graden warmer en de winters evenzoveel graden kouder geworden. Regen valt er nauwelijks meer en de Amoe-darja en de Syrdarja hebben grote concentraties zout en pesticiden aangevoerd. De zand- en zoutstormen bedekken de omgeving tot op honderden kilometers met een laag giftig stof. Zo'n 75 miljoen ton zout wordt jaarlijks het binnenland ingewaaid. Zelfs voert de wind het giftige zout over een hoogte van 10 kilometer tot in Pakistan en India. En volgens de laatste berichten schijnt het zout ook getraceerd te zijn in Siberië en op de Noordpool.

In de omgeving van het Aralmeer zelf is het drinkwater sterk verontreinigd. Door pesticidegebruik (dit cijfer geldt voor geheel Oezbekistan) valt 26 procent van het vlees, 42 procent van de melk en 53 procent van het fruit beneden de medisch toelaatbare norm. In de moedermelk zijn pesticiden gevonden, en 80 procent van de kinderen lijdt aan anemie. Ruim één op de tien kinderen (147/1000) sterft, een cijfer dat met de derde wereld kan concurreren. Een half miljoen mensen is al naar betere oorden getrokken, aldus Siernohamedov. "Het is een stille Tsjernobyl-ramp."

Vorig jaar stelde het Centraal Comité een plan op om het Aralprobleem aan te pakken. De katoenproduktie zal met zo'n tien procent vermindert worden, er zal minder water van de grote rivieren afgetapt worden en er moet minder water verspild worden. Siernohamedov heeft weinig vertrouwen in dit plan. "Nu moet hetzelfde ministerie van waterstaat dat verantwoordelijk is voor de problemen het probleem oplossen." Er moet één verantwoordelijke persoon aangesteld worden, betoogt hij.

Iemand die de aanpak kan coördineren samen met de andere republieken die bij het waterprobleem betrokken zijn, zoals Turkmenië, Kazachstan, Tadjikistan, Kirgizië en natuurlijk Karakalpakstan.

Onlangs stuurde Siernohamedov namens het comité een brief naar Gorbatsjov met het verzoek een speciale conferentie van regeringshoofden bijeen te roepen. "Het is niet slechts een probleem voor de Sovjetunie, het is een probleem van wereldformaat. Als wij — zoals het comité wil — water van de Poolzee naar Oezbekistan gaan leiden zijn bijvoorbeeld de Canadezen ook partij. De Japanners hebben al eens een plan ontwikkeld om wolken van de Poolzee via een systeem van kettingreacties naar het Aralmeer te leiden en het daar te laten regenen. Nou, als je over dergelijke mogelijkheden praat is een mondiale aanpak vereist."

Het Aralmeer is zo goed als dood, maar er is geen onderwerp dat zo leeft onder de bevolking als datzelfde meer. En de leden van de Oezbeekse schrijversbond gaan voorop. De ene na de andere publicatie over de ramp rolt van de persen. Siernohamedov komt binnenkort met een boek over het meer. Noch Siernohamedov, noch de andere schrijvers wordt een stroef in de weg gelegd. Maar het zit Siernohamedov niet lekker dat buitenlandse journalisten blijkbaar geen mogelijkheid krijgen met eigen ogen de ecologische ramp te aanschouwen.

De volgende dag zitten we met hem in het vliegtuig naar Moskou. Hij gaat naar het ministerie van defensie om opheldering te vragen, wij naar het Instituut voor Waterproblemen van de Academie van Wetenschappen. We worden ontvangen door een vier-man-sterke delegatie en een secretaresse die het gesprek nauwgezet vastlegt.

Professor Grygory Voropajev heeft een uitgesproken mening over het Aralmeer. Met zijn collega's is hij er diverse keren op studiereis geweest, ook dit jaar nog. Hij roept het plan van het Centraal Comité van 19 september 1988 in herinnering, waarin een aantal voorstellen worden gedaan om het probleem op te lossen. "Maar", zegt hij, "het plan heeft niets te betekenen. Het probleem is namelijk niet op te lossen. Dertig jaar geleden wisten we al dat het meer binnen afzienbare tijd zou droogvallen; er was zelfs een academiedit dat dat zestig jaar geleden al aankondigde, maar de politiek schonk er geen aandacht aan."

Er moet een totale economische heroriëntatie plaats vinden voor Oezbekistan, vindt Voropajev. Landbouw zal op termijn onmogelijk worden, en die moet dan ook maar vervangen worden door moderne industrie. De voeding voor de bevolking zal dan uit andere delen van het land moeten komen.

Zonder blikken of blozen vervolgt hij: "Alles heeft zijn prijs. Om de Oezbeken werk en eten te geven moesten ze betalen met het Aralmeer. Zo gaat dat in het leven. Ons land wilde onafhankelijk zijn op het gebied van de katoenproduktie. Dat heeft een hoop water gekost en dat krijg je niet meer terug. Al in de oudheid dachten de

mensen die boven aan de rivier woonden niet aan degenen die aan de benedenloop woonden. Dat is de psyche van de mens". — Oezbekistan betaalt dus voor de katoenhonger van Moskou?

"Ja, als u het zo wilt stellen."

Voropajev schroomt niet een grapje te lanceren. "Sinds het slecht gaat met de economie van de Sovjetunie, richten we ons op de ecologie, maar nu is het te laat".

Professor Daniel Ratkovich, de directeur van het instituut, heeft al die tijd welwillend zitten knikkebollen maar mengt zich nu in het gesprek. Hij suggereert dat de bevolking die rond het Aralmeer woont — zo'n anderhalf à twee miljoen zielen — het beste geëvacueerd kan worden.

"Nee, niet zoals Stalin deed, die verban-

de mensen van vruchtbare gebieden naar de woestijn. Dat lijkt me geen goed idee, maar er zijn nog genoeg gebieden in Oezbekistan met vruchtbare grond. Kijk, voor de water-

situatie in Oezbekistan wil ik mijn best nog doen, maar aan het Aralmeer ga ik geen energie meer verspillen. Dat is verloren."

Van actievoerders zoals het Comité tot Redding van het Aralmeer moet het gezelschap niets hebben. Voropajev illustreert dat met een artikel dat hij onlangs schreef. "Van ecohysterie naar realiteit", is de veelzeggende kop. "De discussie wordt teveel gevoerd door niet-professionelen. Door

hun toedoen is het Sibiral-project ook stopgezet. Dat was nog de enige mogelijkheid om Oezbekistan van Siberisch water te voorzien. En let op mijn woorden: dat plan zal op korte termijn weer van stal gehaald worden."

— Maar maakt u zich dan geen zorgen over de ecologische gevolgen?

"Dat kan ik niet zeggen, we hebben geen ervaring met zo'n fenomeen als het Aralmeer. Ongetwijfeld vervult het meer een rol in het wereldecologisch systeem. Maar welke? In ieder geval is het Aralmeer een goede ecologische leerschool. En de toekomst zal leren of het een begin is van een wereldramp."

De vlag van de republiek Oezbekistan heeft, natuurlijk, twee horizontale rode banen. Daartussen geklemd een blauwe baan die het water symboliseert, aan weerszijden afgebied met twee witte strepen — de katoen en de zijde.

Moskoviëten hebben zo ook hun Belgen-moppen, maar dan over de Oezbeken. Weet je hoe de vlag van Oezbekistan er binnenkort uitziet? Geen blauwe baan meer, want ze hebben geen water meer. Geen witte strepen, want katoen en zijde kunnen ze dan niet meer produceren. Wat overblijft? Precies. Rood. Maar die kleur verbleekt, zoals overal in ons land. En er zal niets meer overblijven.

ODJOURNACOS

'Maakt u zich niet ongerust: niet alle watermeloenen zijn vergiftigd'

ODJOURNACOS

Alsof het water waarin ze drijven van de ene op de andere nacht is verdwenen